

KÂDÎ SENÂULLAH PANİPATÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ *

Yazan : Yusuf Talal Ali

Tercüme : Arş. Gör. Mehmet EREN

Amritsar ile Hindistan'ın başkenti olan Delhi arasından geçen ana tren yolu hattı üzerinde bulunan târihî Panipat şehri Hindistan yarımadasına hakim bir yer olup, geçidin ortasında bir hat şeklinde uzanır. Bu yüzden burası sarp kuzey batıyı verimli bölge olan asıl Hindistan ile birleştiren, sık sık evliyâ, ulemâ ve fâtilhlerin uğrak yeri olmuş olan bir bölgedir. Hindistan'a giden yol: Peşaver sınırından eski Lahor eyaletinin bulunduğu yere doğru, sonra Pencab'a doğru doğruya, imparatorluk şehri Delhi'ye varmazdan önce Jumna nehri kıyıları boyunca Panipat'a doğru yönelip, güneye doğru yüz milden daha azdır. İşte bu bölge yabancı bir tarihçinin ifadesine göre "boş bir ova ve müslüman velîlerinin türbeleriyle meşhur bir şehirdir"

Fakat o plato sürekli boş kalmış değildi. Hindistan'ın kaderi üç defa Panipat ovasında çıkan savaşlarla belirlenmiştir. Barlas Türkü Bâbü, fazla sayıdaki İbrahim Lûzî kuvvetlerini yenerek Moğul İmparatorluğunu orada 1526'da kurmuştu.¹ Otuz yıl sonra Ekber Şah, Hîmu Bakkâl'ın kuvvetlerine orada baskın yaptı ve katliam sona erince yendiği düşmanlarının başlarından bir ibret

---

*Bu yazı, Yusuf Talal Ali'nin "The Life and Works of Qâdi Thanâ Allah of Panipat" (Hamdard İslamicus, Vol. III, No:3, s.45-59) isimli makalesinin tercümesidir.

¹ Kasdolanın Bâbü İmparatorluğudur ki, Hindistan'da kurulan Türk-İslam devletlerinden olup Gürgâniye İmp. da denmektedir (çev.).

tepesi oluşturdu. Üçüncü savaş Kâdî Senâullah hayatta iken vuku buldu ve Afgan kralı Ahmet Şah Ebdâli'nin ordusu için bir zafer olduğu kadar Kâdî'nin hocası Şah Veliyyullah Delhi için de bir zafer olmuştu. 1761'de Sadaşiv Râ'o emri altındaki birleşik Maratha güçleri kuşatılarak öyle bir bozguna uğratılmışlardı ki bütün Maharashtra'da onun ölümüne yas tutacak tek bir ev bile kalmamıştı. Bu sebepten sonraki on yıllık sürede Marathalılar Kuzey Hindistan için güç mücadelesinde fazla bir rol oynamadı. Tabii zafer, çok kesin olarak elde edilmiş olsa da, kısa sürmüştü. 1771'de Delhi ve kısa bir zaman sonra İmparator Şah Âlem II'nin kendisi Marathalıların hakimiyetini kabule mecbur bırakıldı. Kâdî Senâullah'ın ölümü (1810) dan tam yedi yıl önce, 1803'te Hindu egemenliği, yeni ve daha sıkı bir İngiliz emperyalist güç modelinin lehine olan kukla krallıkla kaldırıldı.

Kâdî Senâullah'ın doğduğu yıl olan 1731'de Hindistan, otorite boşluğunun klasik bir örneği haline gelmişti. Gerçek büyük Moğol imparatorlarının sonuncusu olan Evrengzib² 1707'de ölünce Hindistan'da hapiste olan anarşi kuvvetlerinin hepsi serbest bırakıldı. Çok büyük oranda bir güç mücadelesi gelişti ve inanılmaz zenginlikleri ile Moğol İmparatorluğu arka arkaya gelen hücum ve yağmalarla kötü kimselerin doymak kanmak bilmeyen iştahları için bir av haline geldi.

Fakat gerçek büyük zarar müslümanlara oldu. Onlar, acımasız durumlar için büsbütün masum kişiler olmadıkları gibi şimdi de birbirlerine düştüler. İmparatorluğun en parlak döneminde iken büyük bir gelişme gerçekleştirilmişti, benzeri bir başarının kopyasını çıkarmayı 20. yy.'da Petro-Moğollar bile zor başaracaktı. Aynı zamanda bu başarı, çöküntü ve bozulmaya sebep olmuştu ki bu durum asilleri etkiledikten sonra toplumun bütün tabakalarına yayılmıştı. 1707'de müslümanlar için elden çıkışından

2 Evrengzib Âlemgir, Şeyh Nizâm başkanlığındaki bir heyete Hanefi mezhebi üzerine "el-Fetavâ el-Hindiyye" adındaki kıymetli kitabı hazırlattıran hükümdardir (çev.)

beri uzun zaman geçmiş olan ahlâk problemi ile birlikte politik güçlerinin de iyice kaybolma süreci kaçınılmaz olarak başlamış oldu.

Ama bütün bunlara rağmen Hindistan müslümanları arasında hâlâ, artan bu anarşi ve dinsizlik hareketinin nasıl durdurulacağı hususunda azimli olan kişiler vardı. Onların önde geleni âlim, sûfî bir zât olan ve hiç şüphesiz asrının en büyük mütefekkeri Şah Veliyyullah Delhi idi. Onun katkısı, özetle îfâde olunacak olursa, iki yönlü idi. Politik alanda asîl müslümanların hâlisâne yardımları ile onların sallantıda olan gücünü birleştirmek için çaba sarfetti. Dîni sahada ise -ki bu sahada gerçek ve nihâî başarıya ulaşabilmişti- müslüman toplumun yeniden ahlâkî-dîni ıslâhını gaye edinmişti. "Şah Veliyyullah'ın bütün her şeyi düzeltmede ehliyetli olduğunu ya da bir tek dîn âliminin bozulmayı durdurmada başarılı olabileceğini söylemek mümkün değildir. Evrengzîb gibi son derece ehliyetli ve keskin anlayışlı bir yönetici bile bu durdurmayı başaramamıştı. Yine de bu büyük zâtın gayretleri en azından o derecede etkili oldu ki sonunda bend yıkılınca oradaki Moğol hükümdarlığı tâcı ve tahtını sular süpürüp gitti. Tesbih ve seccâde aynı şekilde katî olarak yerlerinde kaldı. Toplumun politik düşüşü onun dîni bakımdan da mukâbil bir düşüşüne sebep olmamıştı."(1)

Değerli ve güçlü fikirleri olan Şah Veliyyullah'ın müslüman topluma yaklaşımı çok yönlü olduğu kadar aynı zamanda biraz sertçe idi. O, toplumun ileri gelenlerini etkilemek için mektuplar yazdı. Ulemâ ve meşâyıha sık sık açık kalplilikle nasihat etti. Hocalık vasfından dolayı halka olan tesiri derin ve gecikmesiz oldu. Sadece sözleri etrafta dolaşmadı, bu sözlerin örnekleri de insanlar arasında bulundu. Kâdî Senâullah da böyle örneklerin önemli bir misâliydi.

Kâdî, henüz çocuk iken kendisini İslamın rûhî yolunda destekleyen ve hattâ yol gösteren bir takım rüyalar görmeye başladı. Büyük dedesi Şeyh Celâleddîn el-Osmânî Kebîru'l-Evliyâ bu rüyaların önde gelen figürüydü; ayrıca bu husus, Şeyh'in

rüyalarının, çocuklarından on nesil boyunca intikal eden rûhî mirasının bir bölümü olduğuna delildir.(2)

Benzeri rüyalardan birinde genç Senâullah, kendini velî bir atası önünde Rabbânî sükûnet içinde oturmuş olarak gördü. Şeyh öne doğru eğilmiş, alnını çocuğun alnına yapıştırmış ve sayısız mistik incelikleri ona aktarmıştı (letâif). Biyografi müellifleri bu devrede başka bir rüyayı zikrederler ki o rüyada, Şeyh Abdulkâdir el-Cilânî, yakında Panipat kadısı olacak bu zâta taze bir hurma vermişti. Bir biyografi yazarına göre: "O, uyanınca bu taze hurma şu anda onun mübarek elinde olmuştu. (dest-i hakk perest)." (3) Aile geleneğine göre Şeyh Celâleddin oğlu Hâce İbrahim'e İslâmî ilimlere dair bilginin daima bu âilede kalacağını söylemişti. Kâdî Senâullah'ın bizzât kendisi birkaç yıl sonra bir arkadaşa bu geleneği anlattıktan sonra âiledeki âlimlerin nesilden nesile büyük atalarının sözlerindeki bu gerçeği doğru çıkarmış olduklarını söylemişti.(4)

Kâdî'nin ilk eğitimi hakkında daha sonrasına nazaran çok az şey biliyoruz. Dindarlık ve öğrenimle meşhur bir âileden geldiğine göre muhtemelen tahsili de o zamanlarda benzer durumda olan diğer çocuklardan herhangi birinin tahsilinden farklı değildi. Terâcim-i Ahvâl müellifleri bize onun henüz yedi yaşına girdiğinde Kur'ân'ı ezberlemiş olduğunu ifâde ederler. (5) Daha sonra da Farsça öğrenimine başlamış olmalı. Sonraki eserlerinin büyük bir kısmının bu lisanla yazılmış olması gerçeği, bu dildeki maharetini genç yaşlarda iken geliştirmeye başladığının yeterli en büyük delilini teşkil eder. Ayrıca Farsçasının câzibeli belâğati -ki gençliğinden itibaren bu lisana büyük önem vermesinin bir neticesi olmalıdır- gerçekten edebî bir zevkin alâmetidir. O günlerde eğitimcilerin ezbere önem verdiği hatırlanacak olursa ve hâfıza gücünün, daha yedi yaşındaki bir çocuğu Kur'ân hâfızı yapmış olduğunu ispatladığı düşünülürse on iki yaşına geldiğinde onun yüzlerce Farsça beyit ezberlemiş olduğunu farzetmek çok görülmeyecektir.

Farsça'dan sonra Arapça geldi. Her hangi başka bir İslâm ülkesinde olduğu gibi Hindistan'da da yüksek eğitim için anahtar lisânın Arapça olması yüzyıllardır değişmeyen bir gerçektir. Kâdî'nin henüz çocuk iken Panipat'ta "mahallî ulemânın dizleri dibinde" Arapçayı tahsile başladığını biliyoruz (6) Tabii ki Şah Veliyyullah'ın babasının kurmuş olduğu Delhi'deki Rahîmiyye Medresesi'ndeki tahsiliyle. Kâdî Senâullah, sonraki yıllarda en azından dört önemli eserini Arapça olarak telif edebilecek derecede bir mahâret kesbetmişti -ki bu eserleri arasında on ciltlik Kur'ân'ın büyük bir tefsiri de bulunmaktadır.-

Rahîmiyye Medresesi 1745'de -bu yıl muhtemelen genç Senâullah'ın oraya girdiği yıldır- Hindistan müslümanlarının üfkünde doğan belki de en parlak yıldız olmuştu. Bu medrese büyük âlim ve sûfî Şah Abdurrahîm tarafından kurulmuştu. Oğlu Şah Veliyyullah, Mekke ve Medine'deki büyük hadis âlimlerinin dizleri dibinde iki yıllık bir ikametten sonra 1732'de geri dönmesiyle, bu medresenin başına geçmişti. Şah Veliyyullah'ın idaresi altında bu medrese kısa zamanda Hind müslüman toplumunun entellektüel, ahlâkî ve dînî merkezi durumuna gelmişti.(7)

Öğrenci Senâullah'ın Delhi'ye gelmesinden birkaç yıl önce Moğol imparatoru Muhammed Şah, Şah Veliyyullah'ın dînî ilimlere olan katkısından dolayı bu medrese için başkent'in şehir sınırları içinde -halen Mat'ia Mahall merkezi olan- yeni güzel bir binayı bağışlamıştı. * ³ Fakat daha da önemlisi bu medrese, o vakitlerde çağın en iyi müslüman âlimlerini kendi çatısı altına çekmişti.

Işıklı rehberleri Şah Veliyyullah ile birlikte bu âlim kişiler, en yüksek tarikat eğitimcileri olmanın da ötesinde daha büyük bir önem arz ediyorlardı. Müslümanların gücünün hızlı bir şekilde

* Bu medrese şimdi artık yok. Binası 1857'deki bağımsızlık savaşından sonra bir Hindu tarafından satın alınmıştır. (Yazar)

erozyana uğradığı bir zamanda onlar, Hindistan'da hayâtiyetini devam ettirebilecek bir İslâm toplumunun muhâfazası için verilecek çok dikkatli ve akıllıca bir mücadelenin öncüleriydiler. Bu âlimlerin sahip oldukları dindarlık ve fedâkârlık atmosferinde genç Senâullah, hayret verici bir ilerleme kaydetmişti. Onun önceden aydınlanmış mümtaz rûhî şahsiyeti; dindar kişilerin beraberliği; Sünnet, Kur'ân ve Hadis bilgisinin ışıklı yoluna tam bağlılık ve onlara sarılmanın bereketiyle daha da parlamıştı.

Kâdî Senâullah, fevkalade bir hâfızaya sahipti ki bunu onun henüz yedi yaşında iken Kur'ân'ı ezberlemesinden tahmin edebiliriz. Ayrıca o, okumayı çok seven biriydi. Biyografi yazarlarının bize bildirdiğine göre o, medresenin kütüphanesindeki -ders kitaplarının yanında- üçyüz elli kitaptan daha fazlasını kendi kendine özel olarak mütâlaa etmişti (8) Daha sonra o, sınıfta kazanmış olduğu köklü temel bilgisine, meseleleri son derece ihâtalı, geniş boyutlarla ele alma özelliğini yani hocası Şah Veliyyullah'ın en büyük hususiyeti olan serbest düşünce metodunun aynısını ilave etmişti. Gerçekten de bir biyografi müellifi onun hakkında şunu bile yazmıştı: "Burada, Hindistan'da, doğmuş olan birçok Hanefî ulemâ arasında bir meselede gerçeği, hakikati almada onun kadar güçlü ve tarafsız; yahut karşı delili kabul etmede onun kadar rıza gösteren ancak birkaçı ona denk olabilir." (9)

Genç Senâullah medresedeki eğitiminin son devresinde iken Şah Veliyyullah, arkadaşı olan Şeyh Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân'a bir mektup yazdı. Bu mektubunda ona şu bilgileri veriyordu: "Mevlevî Senâullah, Mişkâtu'l-Mesâbîh ve Sahîhayn'i ezberden okumaya devam ediyor. Şu anda o, hadis müellefâtından Kütüb-i Sitte'nin tamamını hattâ en meşhur müellefât olan on eserin hepsini öğretmeye ehliyetlidir. Bundan sonra sizin hizmetinizde inşaallah kendini ihrama -kudsî elbiseye- bürür. (kemâlini tamamlar) (10)

Kendisi bir âlim ve sûfî, aynı zamanda bir âlim ve sûfî oğlu olan Şah Veliyyullah, rûhî eğitimin kıymetinin, bilginin amele

(pratiğe) taşınmasında olduğunu biliyordu. İslâm toplumu: sahâbe gibi, İslâmî anlayışlarına onu pratiğe dökmeleriyle tam bir heyecanla coşku getiren kişilerce çok iyi bir şekilde reforme edilebilirdi. Şah Veliyyullah'ın öğrencisi için araştırdığı şey, her şeyden kaçış mistisizmi değildi. Lâkin Tasavvuf ya da İhsân'a giden yol, bâtinî yönü tamamlayıcı olarak İslâm'ın zâhiri kısmına mana kazandırır ve derinlik verir. Ayrıca, hem bu verme, hem de almalardaki büyük yardımıyla Tasavvuf, birkaç seçkin kişide azar azar kapasiteyi yüklenmeyi, azimli bir şekilde işin peşine düşmeyi, İslâm ve müslümanların hayrı, iyiliği için, çok zor görünen hizmetlere tâlib olmayı sağlayan rûhî mukâvemeti inşa eder ve İslâm'a bağlılığı artırır.(II)

Tasavvuf, Şah Veliyyullah'ı misyonunda yenilemiş, sonra da ona rehberlik etmiş ve dengesini sağlamıştı. Nasıl ki yüz yıldan fazla bir zaman önce de Tasavvuf, İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed es-Serhindî için de onun Hindistan'da sünnî İslâmlık pozisyonunu geliştirme arayışında aynı fonksiyonu icra etmişti. Tasavvuf vasıtasıyla Kâdî Senâullah, bu iki müceddidin rûhî ve ıslahatçı enerjilerinden istifâde etti. Şah Veliyyullah, Kâdî'nin hocasıydı; Şeyh es-Serhindî ise -ki o Nakşibendî tarikatının büyük zâtıdır- Kâdî'nin Tasavvuf ilmindeki şeyhi allâme Şeyh Mirzâ Mazhar ve ondan önceki dört şeyh tariki ile onun şeyhi oluyordu.

Şeyh Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân II Ramazan 1110/13 Mart 1699'da doğmuştu. Doğum, hicretten 1110 yıl sonra, annesi Deken'den Agra'ya giderken (Mâlva)da olmuştu. Onun adı, kalabalık müslüman toplumuna ve kültürüne olan katkılarından dolayı Hind yarımadasında en güzel duygularla anılan isimlerden biridir. Cân-ı Cânân adının ona Evrengzîb tarafından verildiği söylenmektedir. O, sûfî, şâir, âlim, politikacı ve nihâyet şehittir. Çünkü o, bir suikast kurşununun kurban gitmişti. Şehâdetinden az bir zaman önce Muharrem 1195/Ocak 1781'de muridleriyle birlikte Rohilhand'ın kuzeyindeki kırsal bölgeleri dolaşmaya gitmişti. O bölgede köy köy İslâm'ın ışığını yayıyordu. Öyle ki

hem o, hem de Şah Veliyyullah bu bölgede yaygın bir İslâmî uyanışın gerçekleşeceğini ümit etmekteydi.(12)

Onun bütün hayatı Allah yolunda cihada adanmıştı. Nadiren de olsa hiç bir vakit istirahat için bu mücadelesine ara vermemişti. O, şâir ve edebiyatçıydı. Fakat diğer edebiyatçıların yaptığı gibi övgü ve asâlet teveccühü kazanmak için bir defa bile olsun asla saray toplantısına iştirak etmemişti. O, bütün her şeyini seve seve ona verecek yüzlerce zengin müridin şeyhi idi; ama hiçbir zaman kendi malı olan bir evde uyumamıştı. Bütün hayatı boyunca Peygamber (a.s.)'ın sünnetinin kendinde tecessüm ettiği bir kişi olmuştu ve şehâdetiyle de şu hikmetli sözünün gereğini ifâ etmiş oluyordu:

“Bilinmeyen bir el tarafından mezar taşımın üzerine şöyle bir yazı yazılmış görecekler: Bu suçsuz kurban, hiçbir günah işlememiştir.” (13)

Mirzâ Mazhar, her şeyden önce yüksek derecede bir sûfi idi. Bir âlim olarak şöhrat bulduktan sonra mürid olmuştu ve nihâyet Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî -ki zamanımıza kadar gelmiş olan türbesi Delhi'dedir-nin halifesi oldu. Şeyhin rehberliğinde Nakşibendiye tarikatındaki eğitimini tamamladı. Ancak sahip olduğu şeyleri başkalarına öğretmeye başlama yerine, yol boyunca diğer şeyhlerden göreceği yardımla daha uzaklara devam etmeyi seçti. Sonunda Şeyh Muhammed Âbid Sunnâmî'nin dizi dibinde oturan sûfilerin halkasına katıldı ve kısa zamanda şeyhin en yakın arkadaşı oldu. (14)

Bir sûfi olarak endâmı, onu tanımaya ehliyetli her hangi bir kişiye derhal zarif bir şekilde tezâhür eder. Şah Veliyyullah onun hakkında şunları yazdı:

“Onun hakkında ve insanların hiç bir zorlama olmadığı halde ona koşmalarına dair ne biliyorum? Neleri bilmek istersiniz? Hindistan'daki insanların halleri burada doğup büyüdüğüm için bana gizli değildir. Arabistan şehirlerini görmüş, oraları dolaşmışım ve İran'da yaşayan insanlarla ilgili sağlam bilgilere

sahip olmuştum. Muhterem arkadaşım Mirzâ Mazhar, hiç şüphesiz şeriat ve tarikatla ilgili bahislerde otorite; Kur`ân ve Sünnet`e tam olarak bağlı, rûhî yönü çok güçlü, kendine tâbî olanlara müessir bir rehber olduğu gibi, kesinlikle kabirlerde olanlar hariç zikrettiğim yerlerin hiçbirinde kendisinin bir benzeri bulunamayacak olan âlim bir zât idi. Dahası târihîn her hangi bir döneminde böyle bir şahsiyetin zuhuru çok nadirdir. Hele hele zamanımızda bütün bu kötü huylar ve dalaletler bu derece yayıldıktan sonra" (15)

Mirzâ Mazhar, Şah Veliyyullah`dan Kâdî Senâullah`a dair mektubu aldığı vakit henüz Şeyh Sunnâmî`nin hizmetinde bulunuyordu. Bu yüzden Senâullah, Mirzâ Mazhar`a beyat için gidince o, onu Şeyh Sunnâmî`ye havale etti. Böylece Panipat`ın bu genç âlimi Şeyh Sunnâmî tarafından Nakşibendî tarikatına kabul edilmiş oldu. Mamafih aynı yıl (1748)`de Şeyh Sunnâmî vefat etti, dolayısıyla Kâdî Senâullah, Şeyh Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân`a beyatini sunan ilk şahıs olmuştu.

Şeyh Sunnâmî`nin murâkabesi altında Kâdî Senâullah`ın yükselişi fevkalade idi. Şeyh vefat ettiğinde Kâdî, tam fenâu`l-kalb yani başka bütün her şeyi bırakarak Yüce Yaratıcının sevgisine dalma mistik durumunu kazanma derecesini kesbedecekti. Mirzâ Mazhar ile rûhî tekamülünü devam ettirdi: nihâyet elli teveccüh (Nakşibendî eğitiminin her merhalesinde asıl olarak mevcut olan rûhî teveccühler) den sonra tarikat-i müceddidiyye`yi tamamen ikmal etti.(16)

Bu arada Senâullah bir rüya gördü. Bu rüyasında Ali b. Ebi Tâlib ona şöyle seslenerek hitap etti: "Sen bana, Hârûn`un Mûsâ`ya olan yakınlığı gibisin(a.s)" Mirzâ Mazhar, müridinin rüyasını anlatmasını dinleyince (Sûret-î Misâlî) den büyük ceddinî tezâhürü üzere almış olduğu kendi misâlîni açıklamış ve daha sonra bu rüyası hakkında Senâullah`a güzel haberi vermişti. Şeyhin açıkladığı bu güzel haber, Senâullah`ı hilâfete hazır addetmesiydi. Böylece 1750`de Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân`ın

halîfeliğini kazanarak sûfi-âlim Panipat'a geri döndü. O vakit ondokuz yaşındaydı.(17)

Şeyh ile genç halîfesi arasındaki irtibat daha sonraki uzun yıllar boyunca artmış ve devam etmiştir. O günlerde neredeyse seyahati imkânsız kılan kargaşa, başıbozukluk ve emniyetsizliğe rağmen Mirzâ, 1750 ile 1780 yılları arasında birkaç elverişli vakitte Panipat'ı ziyaret etmeyi başarmıştı; O, 3 ocak 1781'de şehid edilmişti. Bu ziyaretlerde sadece tek başına Kâdî kendisi değil, bilâkis hanımı ve çocukları da Şeyh'in teveccühlerinden büyük ölçüde istifâde ettiler. Kâdî'nin hanımlarından birisi, Acîbe Hanum, Nakşibendî tarikatının merhalelerinin tamamını geçerek Mirzâ'nın halîfesi oldu. (18)

Kâdî'nin en büyük oğlu Ahmedullah, Şeyh'in en sevgili müridlerinden biri oldu. Fakat şurası da çok âşikâr ki Şeyhinin ziyaretlerinden en çok istifâde eden Kâdî'nin bizzât kendisiydi. Panipat Kadısı tasavvuf vasıtasıyla sünnet bilgisinde kemale ulaştığı gibi (kâmil) Sünnete olan imtisalinde de bu dereceye yükselmiş oldu. (19) Gerçekten onun bütün hayatı, İslâm şeriatının öğretim, izâh, muhâfaza ve intişarına adanmıştı. Küçüklüğünden itibaren içinde doğan sevgi ile devamlı zikrederdi. Dâimî zikrine ilaveten günlük olarak sürekli yüz rekat nafilâ namaz kılmaya ve tam bir hizbi (Kur'ân'ın 1/7'si)^{4*} gece teheccüd namazında okumaya devam etti.(20) Şah Gulâm Ali Delhi -belki de Mirzâ'nın halîfelerinin en meşhurdur- Kâdî Senâullah'ı şu ifâdelerle medhetti: "O, takvası (Allah'dan korkması) ve İslâm'ı yaşaması yönünden muasırları arasında eşsiz biriydi"(21)

Bizzat Mirzâ, Kâdî'ye "Alemü'l-Hüda" yani "İlâhî Rehberin Bayrağı" derdi. Bir gün Mirzâ, müridlerine Kıyâmet

*Elimizdeki müshaflarda Kur'an'ın her bir beş sayfalık bölümüne hizb işareti konulmuştur. Lügatta hizb; "Kur'an'dan ya da başka bir kitaptan bir kısım" olarak tarif edilmektedir. (Çev)

Gününde Yüce Allah'ın kendisi için hangi hediyeyi getirdiğini ona sorarsa "Rabbim! sana Kâdî Senâullah'ı getirdim" diye cevap vereceğini söyledi. (22)

Memleketi olan Panipat'ta İslâmî inkişâfın gelişmesi için Kâdî Senâullah tarafından sürdürülen gayretler hem farklı hem de dâimî ve sâdeydi. O, bir öğretmen, mânevî bir önder, bir kadı, bir müellif ve belli bir zamanda da Kuzey Hindistan'ı Maratha sürülerinden kurtarma yolunda cihad yapan bir askerdi. (23) Onun kadılık görevine tayini muhtemelen Delhi dönüşünden hemen sonra 1750'de olmuştu. O, uzun müddet gayretli bir şekilde hizmet etti ve Şah Gulâm Ali'nin ifadesiyle, "Kendini, zamanında adı kötüye çıkmış, yolsuzluklara karışmış kadıların üstünde tuttu" (24) Şu hâdisî onun vazifesindeki titizliğini ispat etmeye hizmet edecektir:

Moğol idaresi günlerinde resmi mahkeme mührü muhafaza için genellikle sıradan bir mahkeme memuruna emanet edilirdi. Bir defasında Kâdî Senâullah, dairesinin mühür muhafızının başka bir kişiden borç para aldığına farkına varınca paranın geri verilmesini, mührün kendi muhafazasına devredilmesini ve bu mühür muhafızının da cezalanırıldılmasını emretti. (25)

Kâdî, vasiyetnamesinde; kendinin, şeriatî izah, fıkha göre yaşama ve müslüman kardeşlerinin tam bir şekilde takvaya bağlanmaları sorumluluğuna dair gayesini açıkladı. O şöyle yazdı: "Eğer gerçekten, İslâm adaletine gereken önem verilirse, çağdaş toplumun menfaatlerinin fedâ edilmesi gerekeceğini farzetmek için her hangi bir sebep yoktur. Allah, kendinden ittika üzere olanlara yardım eder. O halde, bu dairede kendini vezifeli sayan memurlarımdan her birine; şahsi heveslerden uzak durmayı, her hangi bir husustan etkilenererek asla nefesine tâbî olmamayı; aksine hakikati; ve hükümlerini sadece en sağlam kaynaklar üzerine bina etmesini tavsiye ederim. (26)

Bugün Kâdî Senâullah, en iyi bir din âlimi ve müellif olarak yâd olunmaktadır. Daha bir çocuk iken takva sahibiydi, gençliğinde hocalarının ve şeyhlerinin ellerinde kemale ulaştı ve

aynı Tevfik'in bulunması, yani onu bir sûfi, bir âlim ve bir kadı yapan Yüce Allah'ın kabûlüne mazhar olmasıyla, bu hoca ve şeyhleri onu güçlü bir müellif olmaya da ehil kılmışlardı. Bu tevfikin bir delili Farsça olarak kaleme aldığı Fıkha dair meşhur Mâ Lâ Büdde Minhu (mutlaka gerekli şey) ya da tercüme ve tadil edilmiş şekliyle Râh-ı Necât veya Keşfu'l-Hucce (Hanefî Fıkhının Temel El Kitabı) adlı küçük kitabıdır. Bu küçük kitab hemen hemen yazıldığı günden itibaren Hind yarımadasındaki müslümanların ellerinden düşmeyen bir kitap olmuştur ve Farsçanın ikinci bir dil olarak kültürlü müslaman kesimde öneminin sürekli azalmasına rağmen, bu kitap son zamanlara kadar temel İslâm eğitiminin hepsinin esasında yer almıştır.

Bu Hanefî fikhî el kitabına ilâveten Kâdî, fikh mevzûunda altı veya yedi eserin daha müellifiydi. Bu eserler, bir Fetvâ kolleksiyonundan "Hukuk ilminin unsurları" üzerine yazılan bir incelemeye doğru sıralanır. (27) Mirzâ Mazhar'ın arzusunu yerine getirmek için Kâdî, Hz. Peygamber (a.s.)'in biyografisi mevzûunda da bir kitap yazdı. Bu kitapta işlenen ağırlıklı konu Fıkhü's-Sünne'ydi. (28)

Gâyet tabîî Kâdî'nin çalışmalarının büyük ekseriyeti Tasavvufla ilgilidir. Klasik İslâmî öğrenimi mâzîsinden istifâdeyle o. Müceddid es-Serhîndî'nin Hakâik-i Tasavvufu'nun karmaşık teolojik sularının haritasını çıkarmada ve az eğitilmiş kafalara gerçek yön ve hedef bildirme ilmine olan yardımlarından ziyâde tehlike teşkil eder gibi görünen hususların izahında başarılı olabildi. Panipat'ın Kadısı, Şeyh Mirzâ Mazhar'dan sonra Nakşibendî tasavvufu hakkında dakik meselelerle müracaat eden insanların kendisine yöneldiği bir zât olmuştu.

Kâdî'nin Tefsîru'l-Mazharî adındaki on ciltlik Arapça Kur'ân tefsiri, Fıkha dair literatüre büyük bir katkıda bulunduğu gibi aynı şekilde Tasavvuf'a dair literatüre de katkısı olmuştur. Mamafih o, en iyi kabul edilen fikhî tefsirlerden biridir. XX.yy.'ın

muhaddisi merhum Mevlânâ Enver Şah el-Keşmîrî bu tefsir hakkında şöyle der: "Fıkıhın dört büyük imamı tarafından geliştirilmiş olan hukûkî mesleği ve onların durumlarını desteklemede her bir meselede naklettikleri delilleri kendi içinde teferruatlı bir şekilde sergilemesi yönüyle onunla mukayese edilebilecek hiç bir eser yoktur."(29) Ayrıca, Kur'ân Fıkıhı tefsiri olarak kabul edilen kıymetine ilâveten bu çalışma, Kur'ân Tasavvufu olarak da daha az kıymetli değildir. Gerçekten şeyhi Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân'dan sonra Tefsîru'l-Mazharî diye isimlendirilen bu tefsir, hiç şüphesiz şu ana kadar yazılan en mühim ve en şümüllü sûfî tefsirlerinden birisidir. Hakîkaten Kâdî'nin tefsiri, meşhur âlim Nevvâb Sıddîk Hasan Han tarafından, "Kâdî'nin kalemi vasıtasıyla bazı rûhânî kaynaklardan şişirme şeklinde tezâhür eden rûhî bir sır çalışması" olarak tavsif edildi.(30)

1125/1810'da henüz Tesfîru'l-Mazharî'sini bitirmesinden fazla bir zaman geçmemişken Kâdî Senâullah, bu dünyadaki hayatını öbür âlemdeki hayatı için terketti ve doğum yeri olan Panipat'ta defnedildi. Kâdî'nin son isteği -vasiyetnamesinde ifâde ettiği gibi- Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân tarafından kendisine verilen Şal'ın kefeni olarak kullanılmasıydı. Birkaç yıl önce biraderi Mevlevî Fazlullah öldüğünde Kâdî, bu kedere zor da olsa sabredebilmişti. Daha sonra bir gece Mevlevî Fazlullah bir rüyada Kâdî'ya göründü ve şöyle dedi: "Kardeşim, sen benim ölümümü düşünerek nasıl derece kederlenebilirsin? Allah'ın dostlarının ebediyen ölmeyeceklerini ne zaman anlayacaksın? Ben ölü değilim, aksine ebedi hayatı buldum ve senin için de bir gün bu hakîkî olan aynı yere kavuşmak vardır." (31)

ESERLERİ

Kâdî Panipatî'nin telif etmiş olduğu bilinen otuz üç eserinden sadece sekizi basılmıştır. Aşağıda eserlerinin

mevzûlarıyla ilgili ilim dallarına göre altı ana başlık altında düzenlenmiş bir listesi mevcuttur. Bunlar; Kur'ân Tefsiri, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Teoloji ve Muhtelif olarak sıralanmıştır.

Kur'ân Tefsiri

1. Tefsîru'l-Mazhari, 10 cild (Basım yeri: Delhi ve Karaçi). Urduca tercümesi: Nedvetü'l-Musannifin, Delhi, 1960-1975. I+II-XII cild. hâlâ tamamlanmış değil. -Yazar-
2. Tefsîr-i Penc Âyet ez Evvel-i Süre-i Bakara be Tarîka-i Sûfiyye-i Sâfiyye. yazma

Hadis

3. Risâle-i Çil Hadîs Mea Şerh ve Beyân. yazma
4. Tercüme-i Şemâil-i Tirmizî. yazma

Fıkıh

5. Fetâvâ-i Mazharî (Kâdî'nin oğlu Mevlevî Delîlullah'ın oğlu Mevlevî Abdüsselâm tarafından derlenmiş). yazma
6. Risâle-i Penc Rûzî der Usûl-i Fıkh. yazma
7. Risâle-i Fıkh der Mezâhib-i Erbaa. yazma
8. Mâ Lâ Büdde Minhu, Kanpur, 1873, 1880, 1884. Urduca tercümesi Keşfu'l-Hucce adında, Meerut, 1323/1905; Râh-ı Necât (Birkaç basım)
9. Risâle der Hükm-i Serûd ve Ğinâ. yazma
10. el-Ahzü bi'l-Akvâ. yazma
11. Menâru'l-Ahkâm. yazma

Tasavvuf

12. İrşâdu't-Tâlibîn (yayınlandı, fakat tarih ve yer verilmemiş) (Bu kitap ilk defa Arapça olarak yazılmış ve daha sonra müellifi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir)

13. Tezkiretü'l-İlm ve'l-Meârif. yazma

14. Risâle-i İhkâk der Redd-i İ'tirâdât-ı Şeyh Abdilhakk Muhaddis Dehlevî ber Kelâm-ı Hazret-i Müceddid. yazma

15. Risâle der Şübühât ber Kelâm-ı İmâm-ı Rabbânî. yazma

16. Risâle der Beyân-ı Evlâd-ı İmâm-ı Rabbânî. yazma

17. Fevâid-i Seb`a. yazma

18. Keyfiyyât-ı Murâkabe ve Ezkar-ı Şerî'a. yazma

19. Risâle der Evrâd ve Vezâif. yazma

20. Risâle-i Telhîs Hevâmi. yazma

Teoloji

21. Risâle der Takdîs-i Vâlideyi'l-Mustafâ. yazma

22. Risâle der Akâid-i Hakka. yazma

23. Risâle der Redd-i Mut`a. yazma

24. Risâle der Redd-i Revâfız.yazma*⁵

25. es-Seyfü'l-Meslûl. Delhi. 1268/1852. Urduca tercümesi Multan, 1979. -Yazar-

26. Risâle-i Şemşîr-i Berahna. yazma**⁶

Muhtelif

27. Hakikatü'l-İslâm. Lucknow. 1260/1844

28. Tezkiretü'l-Mevtâ ve'l-Kubûr. Lahor. 1288/1871

29. Tezkiretü'l-Meâd Kanpur. 1280/1863

30. Faslu'l-Hitab fî Nasihati Üli'l-Elbâb. yazma

*Türkçe İslam Ansiklopedisi bu eseri Risâle der Redd-i Mezheb-i Şiâ mezhebi olarak yazmıştır

**Aslında bu eser 25 nolu eserin Urduca bir tercümesidir. (Yazar)

31. Risâle der Zikr-i Neseb-i Ethar ve Ezvac-i Mübâreke ve Evlad-ı Âlî Gevher-i Server-i Âlem (a.s.), yazma

32. Risâle-i Hoceste Güftâr der Menâkib-i Ensâr (r.a.), yazma

33. Risâle be Sûret-i Mektûb be Mevlevî Muhammed Sâlâr der Semâ, yazma***7

34. Risâle fi'l-Uşr ve'l-Harâc, yazma

(Bu yukarıdaki liste Abdurrazzâk Kureşî'nin Mekâtib-i Mirzâ Mazhar (Bombay, 1966) eserinin Ekler (s.231-233) de bulunan Mevlânâ Ebu'l-Hasan Zeyd el-Fârûkî'nin kıymetli araştırmasına dayanır.)

NOTLAR VE KAYNAKLAR

*** Bu Risâle 1309 1891'de Risâle der Semâ ve Vahdet-i Vücûd adıyla Delhi'de neşredilmiştir. (yazar)

1. Şeyh Muhammed İkrâm, Rûd-ı Kevser, Urduca, Lahor, 1965, s.533
2. Müftî Gulâm Server, Hazînetü'l-Esfiya, Kanpur, 1902, I. 690.
3. Aynı eser.
4. Naîmullah Bahrâichî, Bişârât-i Mazhariyye der Fezâil-i Hazerât-i Tarîka-i Müceddidiyye, Yazma. (aynı müellifin Ma'mûlât-ı Mazhariyye (Kanpur, 1271/1854-55) adında Mirzâ Mazhar hakkında başka bir eseri daha vardır.) (Yazar)
5. Abdulhayy, Nüzhetü'l-Havâtir, Hayarabad, İndia, 1957, VII, 113
6. Abdulhayy, a.g.e. VII, 113
7. Ebu'l-Hasenât Nedvî, Hindustan ki Kadîm Dersgâhîn, Urduca, Azamgarh, 1936, s.25
8. Fakîr Muhammed Lâhôrî, Hadâiku'l-Hanefiyye, Lucknow, 1906, s.466
9. Sıddîk Hasan Han, İthâfu'n-Nübelâ, Kanpur, h.1288, s.158
10. Ebu'l-Hayr Murâdâbâdî, Kelimât-ı Tayyibât, Muradâbâd, 1891, s.158
11. Şah Veliyyullah, Huccetullâhi'l-Bâliğa, Kahire, h.1352, II, 67
- 12.12. Gulâm Mustafa Hân, Levâih-i Hângâh-i Mazharî, Haydarabad, 1975, s.13
13. Muhammed Eyyûb Kâdirî, Tezkire-i Ulemâ-i Hind (Urduca tercümesi), Karaçi, 1961, s.497
14. Müftî Gulâm Server, a.g.e., s.690 (Sunnâm: Hindistan'da eski Sih Patiala eyaleti prensliğinde küçük, târihî bir kasabadır. Bu kasaba, Pakistan adâlet eski şeflerinden biri olan Muhammed Münîr'in ecdadının kasabasıdır. Fevâidu'l-Fuâd'da çokca zikredilen ve Nizâmüddin Evliyâ Delhi'nin muasırı ve kritikçisi olan Mevlânâ Ziyâeddin de bu kasabaya mensuptur. 1947'deki toplumsal kargaşa süresince Hâkim Munîr'in büyük kardeşi ve Patiala eyaletinde yaşayan diğer bazı yakın akrabalarından bütün âile -14 kişi- Sihler tarafından ya acımasızca katledildi ya da ağır şekilde yaralandı.) (Yazar)
- 15.15. Ebu'l-Hayr Murâdâbâdî, a.g.e., s.158. (Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân hakkında detaylı iki modern rivâyet için bkz. S. Moinul Hak, İslâmîc Thought and Movements, Karaçi, 1979, s.372-377 ve S.A.A.

Rizvi, Şah Veliyyullah and His Times, Kanberra, 1980, s.317-342)
(yazar)

16.Sıddık Hasân Han, a.g.e., s.240

17.M. Hasan Keratpûri Mazharî, Hâlât-i Meşâyih-i Nakşibendiyye Müceddidiyye. Lahor n.d., s.409 (Kâdî Senâullah neseben Alevi değil, Osmânî idi) -yazar-

18.Naimullah Bahrâichî, a.g.e., s.174

19."Hind'in Güneşi" ve belki de o zamana kadar Hindistan ufkunda görünen en büyük âlim-sûfi olan Şah Abdulaziz, muâsırı Kâdî Senâullah'ı "zamanımızın Beyhakî'si" diye anardı. Evet, Ahmed el-Beyhaki h.V.asrın bir Hadis imamiydi ve büyük muhaddisler arasında sayılırdı. Onun sünnet konusundaki eserlerinin sayısı bine yakındır ve o, Şâfi mezhebinin bir muhaddisi olarak hatırlanır. Hakikaten el-Gazâlî'nin hocası İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî bir keresinde şöyle demişti: "Ahmed el-Beyhaki hâric İmâm eş-Şâfiî, müntesiplerinin hepsi için bir nimet idi. Ahmed el-Beyhaki ise bizzât İmâm için bir nimetti." Başka bir ifâdeyle o, en fazla, İmâm eş-Şâfiî'nin hukûkî sistemini muhâfaza eden, onu takdim eden ve delilini takviye eden bir âlim idi. O halde açıkça görülüyor ki Şah Abdulaziz'in Kâdî Senâullah'ı "zamanımızın Beyhakî'si" olarak adlandırılmış olması değeri azımsanacak bir ifâde değildir. Benim hocam mürhum Mevlânâ Muhammed Yûsuf el-Benûri, bir keresinde bana, Şah Abdulaziz'in Kâdî'yi "zamanımızın Tahâvî'si" diye adlandırmış olmasını arzuladığını söyledi. Çünkü Hanefî mezhebinin IV. asırdaki bir muhaddisi olan İmâm et-Tahâvî, Mevlânâ Benûri'nin ifadesine göre "Fıkıhda, Ahmed el-Beyhaki'den mütebahhirdi. Sünneti yorumlamasındaki yaklaşımında daha güçlüydü ve en azından Hadis sahasında Beyhakî'ye denkti."

20.Şah Gulâm Ali, Makâmât-ı Mazharî, Delhi, 1269/1851-52 ve 1309/1892 s.66. (Bu çalışma, Naimullah Bahrâichî'nin, Ma'mûlât-ı Mazhariyye'sinin müellif tarafından özellikle şahsi müşâhede ve tecrübelerine dayanan bazı ilavelerle izahlı bir hülâsasıdır. Bizzat müellif tarafından isim verilmiş değildir. Birinci baskısı -Ahmedî Matbaası tarafından Delhi, 1269/1851-52'de neşredilen -her hangi bir isim taşımaz. Sadece Müçteba Press tarafından Delhi, 1309/1892'de

neşredilen ikinci baskısı Makâmât-ı Mazharî adını taşır. Büyük bir ihtimalle Şah Ra'f Ra'uf Ahmed'in, Cevâher-i Aleviyye (Lahor n.d. de neşredildi) içindeki ifadesine dayanır ki o bu eserinde kitabı bu isimle zikreder) (yazar)

21. Abdulhayy. a.g.e., VII, 113.
22. M. Hasan Mazharî. a.g.e., s.407.
23. Abdurrezzâk Kureyşî, Mekâtib-i Mirzâ Mazhar, Bombay, 1966, s.225; yine bkz. Halîk Encüm, Mirzâ Mazhar Cân-ı Cânân Ki Hutût, Delhi, 1962.
24. Şah Ğulâm Ali, a.g.e., s.229. (Şah Ğulâm Ali'nin gerçek adı Abdullah idi, aslen Pencap Hindistan'ındaki Batala'dandı ve büyük bir sûfi-velî olarak şöhret kazandığı Delhi'ye yerleşmişti.) (Yazar)
25. Şah Ğulâm Ali, a.g.e., s.67.
26. Kâdî Senâullah, Mecmûa Vesâyâ Erba'a, derleyen: Muhammed Eyyûb Kâdiri Haydarabad, 1964, s.148.
27. Abdurrezzâk, a.g.e., s.231.
28. Muhammed Fârûk Bahrâichî, aylık Meârif dergisinde A'zamgadh, XVIII/6 (1929) "Silsile-i Aliyye-i Müceddidiyye awr İlm-i Hadîs"
29. Merhum Mevlânâ Muhammed Yûsuf el-Benûri bunu bana kendi şeyhi Mevlânâ Şah el-Keşmîrî'den aynen işitmiş olduğu şekilde Arapça olarak anlattı.
30. Nevvâb Siddîk Hasan Han, a.g.e., s.240.
31. Ğulâm Server Lâhîrî, a.g.e., s.490.